

BARANYI BÉLA*

A HATÁR MENTI SZEREP ÚJRAÉRTELMEZÉSE TRIANON UTÁN

REINTERPRETATION OF THE CROSS-BORDER ROLE AFTER THE TREATY OF TRIANON

ABSTRACT

The radical geopolitical restructuring after the First World War resulted in new states and state borders in Central Europe. As a result of the bargaining of great powers, the newly developed national states became the main barrier to the extension of interregional relations in Central Europe and mainly in Hungary. The hostile relations and mistrust coming from the new situation was not favourable for the relationship of Hungary with its neighbours. In addition to the new borders set by the Treaty of Trianon (1920) which drastically re-shaped the map of the Carpathian basin, as well as the unprecedented loss of territory and population, socio-economically, infrastructurally and ethnically organic spatial structural units and real regions were cut into pieces. For this reason, Hungary needed to reposition its cross-border relationship system in the decades to come. However, the most severe consequence which is a barrier to cross-border cooperation to this day is the "fragmentation" of the previously relatively uniform spatial structure, that is the development of external (cross-border) peripheries on both sides of the state borders. The elimination of the periphery character, the reduction of the separator role of borders, the re-establishment of the old economic-spatial structural and settlement relations, the strengthening of the cohesion of border regions, especially Hungary's relations with its good neighbours, more specifically the improvement of Hungarian-Hungarian and interethnic relations have been important national political interests in the cooperation of the neighbouring countries. The realisation of the listed endeavours could be served by the currently ongoing paradigm shift which occurs as a result of the unfolding European integration and Schengen process, more specifically, the re-interpretation of cross-border roles and the drafting of future alternatives in the relation of the connecting border regions. In the new situation resulting as a positive consequence of the Schengen process, the study focuses on the possible content and form of the rebuilding of interregional relations in the internal border of the Schengen area since it is less restricted by country borders.

1. Bevezetés

A Magyarországot övező, ma mintegy 2242 kilométer hosszúságú politikai államhatárok születése történelmi léptékkal mérve rövid múltra tekint vissza. A kezdetben négy (Ausztria, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia), az 1989/92-es kelet-európai rendszerváltó folyamat eredményeként jelenleg már hét ország (Ausztria, Szlovákia, Ukrajna, Románia, Szerbia, Horvátország és Szlovénia) között húzódó határszakaszok voltaképp igen fiatal politikai képződmények. A már csak 93 ezer négyzetkilométerre zsugorodott Magyarország létrejötté közismerten az első világháborút lezáró trianoni békeszerződés következménye. A magyar államiság évezredes történelmi távlatához viszonyítva azóta eltelt bő kilenc évtized ma sem tűnik különösen hosszú időszakkal. Ám az új politikai államhatárok kialakulásának körülményei nemcsak emiatt vésődtek mélyen a nemzet kollektív tudatába, s élnek még ma is élénken a magyarság emlékezetében, hanem azért is, mert az

* Prof. dr. Baranyi Béla, az MTA doktora, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar.

1920. június 4-én a trianoni békeszerződés által kikényszerített új államhatárok hosszú távra szólóan az egyik legnagyobb traumát jelentették a magyarság történelmében.

Trianon a magyar történelmi szakirodalomban ma kellő részletességgel és mélységgel feltárt témakör, az ország területét és népességét ért súlyos veszteségekre vonatkozó rideg tények pedig széles körben ismertek. Eltekintve a határtudományok művelőinek, illetőleg az államhatárok ügyeivel foglalkozó szakemberek viszonylag szűk táborától, nem eléggé ismert és kevésbé tudatosult a köztudatban azonban az a gyökeresen új helyzet, amely a határmenti-ségben, a határ menti szerepe alakulásában, s általában a határon átívelő kapcsolatokban és együttműködésekben állott elő a trianoni határvonás következtében. A Trianonban önkényesen és mesterségesen meghúzott új országhatárok olyan radikális változásokat eredményeztek Magyarország területiségében, geopolitikai, természeti, gazdasági, településhálózati és etnikai térszerkezetében, amelyhez hasonló méretű és indíttatású, ennyire súlyos következményekkel járó határkijelölést a politikai-földrajzi és történelmi szakirodalom is alig ismer. Miközben az új határok közé kényszerített, korábban a Kárpát-medence egészét kitöltő történelmi ország egykori területének kétharmadát, népességének közel 60%-át elveszítette, közepes méretű európai országból a térségi egyik kis államává vált, olykor távol több száz kilométerre korábbi államhatáraitól, politikailag erősen ellenérdekelte, gyanakvó és elzárkózó, sőt Magyarország ellen 1920–21-ben politikai-katonai szövetségbe (kisantant) is tömörülő szomszédos államoktól körülvéve.¹

Az utódállamok gazdasági stratégiai érdekeinek kielégítésén túl más szándék aligha ismerhető fel a határvonásban, amely alapjaiban változtatta meg Közép-Európa népeinek államiságát, mindenekelőtt Magyarország esetében. A terület- és népességvesztésen, a súlyos gazdasági következményeken túl alapvetően átrendeződött az ország természeti, gazdasági, településhálózati és etnikai térszerkezete. A trianoni békeszerződés következtében a történelmileg kialakult közigazgatási területi struktúra és igazgatási központrendszer is feldarabolódott. Az államhatárok változása különösen súlyosan érintette az új országhatár menti megyéket, amelyek mentén töredék megyék, megyecsonkok, „kényszermegyeszékhelyek” és megcsonkított településhatárok jöttek létre, miután az államhatárok meghúzásakor még a települések közigazgatási határait is figyelmen kívül hagyták. Másokkal együtt ez a körülmény is – mind a mai napig – jóvátehetetlenül megterhelte a határon átívelő együttműködések ügyét, a kapcsolatok fejlesztését.²

Trianon, többnyire hátrányos következményeit természetesen hosszan lehetne sorolni, ám azok súlyukat és jelentőségüket tekintve jóval túlmutatnak – bár velük jelentősen összefüggnek a területi változásokon. Témaspécifikus megközelítésben, a határ menti szerep átalakulása szempontjából azonban ezúttal sokkal fontosabb kérdés Magyarország határon átnyúló kapcsolatainak újraépítése közvetlenül a Trianon után, majd a fejlődés nyomán követése a közel egy évszázad különböző korszakaiban. Ehhez szolgál kiindulópontként annak ismételt hangsúlyozása, hogy a nagyhatalmi alkuk eredményeként Trianonban kialakított új nemzetállami keretek hosszú időre az interregionális kapcsolatok kiszélesítésének legfőbb akadályává váltak Köztes-Európában, különösen Magyarország esetében. A Kárpát-medence térképét drasztikusan átrajzoló trianoni döntés nyomán meghúzott erősen elválasztó jelleggel funkcionáló új politika államhatárok, a példátlan nagyságrendű terület- és népességvesztésen túl ugyanis gazdasági-társadalmi, infrastrukturális és etnikai értelemben addigra már szervesen összetartozó térszerkezeti egységeket, valóságos régiókat szabdaltak szét.

Az újonnan létrejött államhatárok nem elhanyagolható sajátossága lett továbbá, hogy a határregiók szinte mindegyikében, bár fogyatkozó létszámban, de mind a mai napig nagy lélekszámú magyarság él kiterjedt etnikai tömbökben. A velük való viszony folyamatos ápolása, a magyar–magyar kapcsolatok ellehetetlenülésének a megakadályozása kiemelt

nemzetpolitikai érdekek. Magyarországnak az elkövetkező évtizedekben emiatt is újra kellett pozícionálnia határ menti kapcsolatrendszerét, miközben tárgyilagosan el kell ismerni, hogy a merőben új államhatárok közé kényszerített országnak tulajdonképpen a nulláról kellett indulnia, a határforgalom megszervezéséhez szükséges teljes intézményi és infrastrukturális feltételrendszer (határátkelők, határőrizet, intézményesült kishatárforgalom stb.) kiépítése mellett. Mindazonáltal a határokon átívelő együttműködést máig hátráltató legsúlyosabb következménye azonban a korábbi viszonylag egységes térszerkezet „széttöredezése”, következésképpen a külső (határ menti) perifériák kialakulása lett az államhatárok mindkét oldalán.

A perifériajelleg felszámolása, a határok elválasztó szerepének mérséklése, a hajdan volt gazdasági-térszerkezeti és települési vonzáskapcsolatok helyreállítása, a határ régiók kohéziójának erősítése, főként pedig a jó szomszédsági viszony, közelebről a magyar-magyar és az interetnikus kapcsolatok javítása régtől fogva kölcsönösen fontos nemzetpolitikai érdek a szomszédos országok együttműködésében. A felsorolt elvárások megvalósítását szolgálhatja az európai integrációs- és a Schengen-folyamat kibontakozása nyomán jelenleg zajló paradigmaváltás, azaz a határ menti szerep újraértelmezése és a jövőalternatívák felvázolása az érintkező határ régiók együttműködésében.

Minden összevetve, a határ menti szerep alakulását, fejlődését tekintve a Trianontól a máig eltelt, ma is kevesebb mint egy évszázadnyi korszak témaspecifikus megközelítésben, messze nem a teljesség igényével, durván négy nagyobb szakaszra osztható:

- a) Az újrakezdés és az elszigeteltségből való kitörési kísérletek negyedszázada (1920–1944); a határmentiség és a határon átnyúló kapcsolatrendszer újraépítésének időszaka.
- b) A stagnálás évtizedei (1945–1989); az elszigetelődés folytatódása, tétova megoldáskeresés új geopolitikai helyzetben (hidegháborús bezárkózás, „vasfüggöny” stb.).
- c) Az útkeresés másfél évtizede (1990–2004); elmozdulás az európai integráció irányába.
- d) Jelen és jövő; paradigmaváltás a határmentiségben.³

2. A határ menti szerep alakulása Trianon után

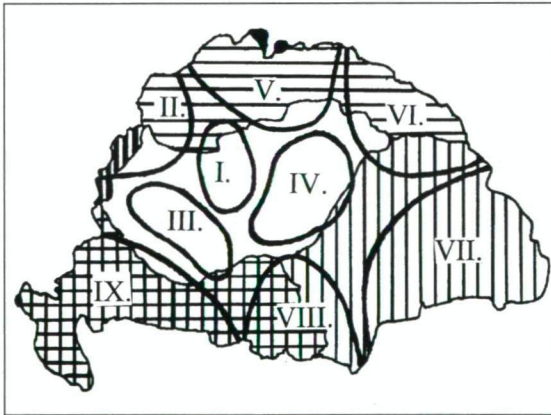
Az első világháborút követő radikális geopolitikai átrendeződés új államok sokaságát hozták létre Kelet-Közép-Európában. A Köztes-Európa országainak szinte mindegyikét érintő változások a többnyire önkényesen és mesterségesen kialakított politikai államhatárok sem etnikai, sem térszerkezeti elvet nem követtek, sem gazdasági, kulturális és emberi kapcsolatokra nem voltak tekintettel, kizárólag nagyhatalmi alku eredményei voltak, amelyek súlyos következményei mindmáig megmutatkoznak, mindenekelőtt abban hogy az új államhatárok addig gazdasági, társadalmi, infrastrukturális és etnikai értelemben egyaránt szorosan összetartozó területeket szabdalnak szét, leginkább Magyarország esetében.

Az előzőekből közvetlenül következik, hogy Trianon következményei természetesen túlmutattak Magyarország új államhatárain is, hiszen a területváltozások révén számos kelet-közép-európai országban ugyancsak széttöredezett az amúgy hagyományosan szerves egységet képező térszerkezet. Régtől fogva kialakult természetes kapcsolatok szakadtak meg, nehezítve az új kapcsolatok építését, akadályokat képezve az európai térszerkezet egységesülésének a folyamatában. Nem egyszer pedig a megelőzőekhez képest egyre nagyobb különbségek is kialakultak a határ régiók között, amelyek alapvető okai a centrum-periféria viszonyra, a kisebb és nagyobb térszerkezeti mozgásokra, valamint a határok két oldalán érintkező térségek gazdasági és társadalmi jellegében rejlő különbségekre. A regionális fejlődés gátjává vált tehát, hogy a Kárpát-medencét is magában foglaló Közép-Európa egésze is „elaprózódott”, új államok sora jött létre. Folytatódott az első világháborút

követően kialakult ellenségeskedés és bizalmatlanság légköre, amely pedig nem kedvezett az államhatárokon túlnyúló nemzetközi regionális együttműködéseknek és egyéb, főként lakossági kapcsolatoknak sem.⁴

A kapitalizálódó Magyarországon a századforduló környékére kezdtek elkülönülni a regionális fejlődés magterületei, amelyek zavartalan fejlődés esetén idővel valódi régiókká válhattak volna. A Kárpát-medencét keresztül-kasul átszelő, új politikai határok azonban szétdarabolták a XIX. század végére, a XX. század elejére körvonalozódó régiókezdeményeket (1. ábra). Az új határok amellet, hogy szervesen formálódó régiókat érintettek, az interregionális és a normális lakossági, elsősorban a magyar–magyar kapcsolatokat ellehetlenítették, s általában magát a határforgalmat is rendkívüli módon megnehezítették. A trianoni döntést követő néhány évben átmenetileg még az intézményesült kishatárforgalom is hiányzott, akárcsak a második világháborút követő közel két évtizedben, míg a hatvanas évektől újra nem indult a szovjet blokk országaiban. Sajátosan alakult a magyar–szovjet határkapcsolat, mert az 1949-ben aláírt redemarkációs okmányt csak 1962-ben követte az államhatár rendjéről szóló törvényerejű rendelet, amely kishatárforgalmi egyezmény megkötése nélkül a helyzet kezelésére ún. „könnyített” határátlépést biztosított a határ menti települések lakosai számára. De ez a valóságban a beépített bürokratikus elemek és egyéb akadályok miatt többnyire csak látszatmegoldást eredményezett.⁵

1. ábra. A Kárpát-medence régiói a XIX–XX. század fordulóján

Jelmagyarázat: I–IX: régiókezdemények.

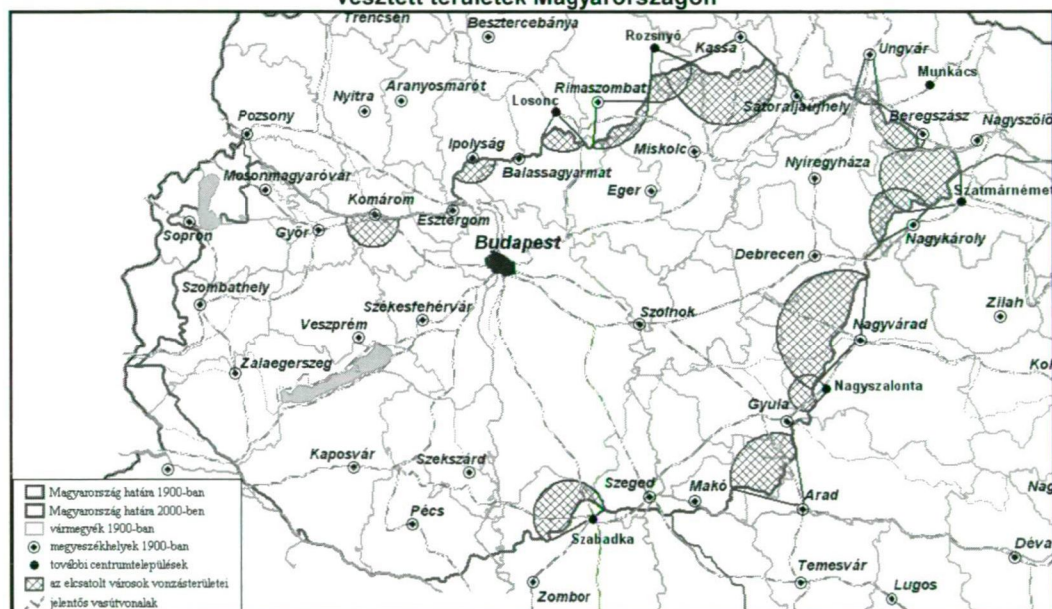
Forrás: Tóth J. (1996, 32. old.) ábrája nyomán részben átszerkesztve

Ismeretes, hogy a trianoni békeszerződés az ország északkeleti, keleti és délkeleti ún. vasútszabta határait úgy jelölte ki, hogy a vásárváros vonalon futó vasúthálózat – és vele együtt a városok (Komárom, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó, Kassa, Ungvár, Beregszász, Szatmárnémeti, Nagykároly, Nagyvárad, Nagyszalonta, Arad, Szabadka stb.) – Csehszlovákiába és Romániába kerültek. Az ellenséges szomszédi viszony lehetetlenné tette a gazdasági jellegű kapcsolatokat a határon „kívül rekedt” nagyvárosok és a Magyarországon maradt, központjukat veszített vonzaskörzeteik között.⁶

A trianoni határváltozások hátrányos hatásai különösen súlyos formában mutatkoztak meg az Alföldön, ahol jóval nagyobb területek veszítették el vonzasközpontjukat, mint az ország északi vagy nyugati részén. Ez abból adódott, hogy az alföldi jelleg következtében itt kevesebb, viszont jóval nagyobb népességű és kiterjedésű – ebből következően nagyobb vonzaskörzetű – város helyezkedett el, mint az ország más területein. Következésképpen a központjaikat veszített alföldi területeknek az új közigazgatási keretekbe történő integrá-

ciója igen nehézkes volt. Miután a politikai államhatárok szétvágták a korábbi regionális kapcsolatokat, természeti tájakat és gazdaságföldrajzi egységeket szelve keresztül, az Alföld-peremi vásárvárosok és az azokat összekötő transzverzális közút- és vasútvonalak, valamint az egykori vonzasközpontok fejlett ellátó és szolgáltató központokkal történt elvesztése következtében a trianoni Magyarország államhatárai – különösen keletről, északról és délkeletről – mentén jelentős városhiányos területek keletkeztek. Eközben szinte törvényszerű és intenzív folyamattá vált a határ menti sávban zajló sokirányú perifériaképződés. Gyökeres változásokat eredményezett ugyanis az a helyzet, amelybe a határ menti települések a trianoni döntést követően akaraton kívül kerültek egyik pillanatról a másikra kettős értelemben is perifériákká váltak (2. ábra).

2. ábra. A trianoni békeszerződés (1920) következtében vonzasközpontjukat vesztett területek Magyarországon

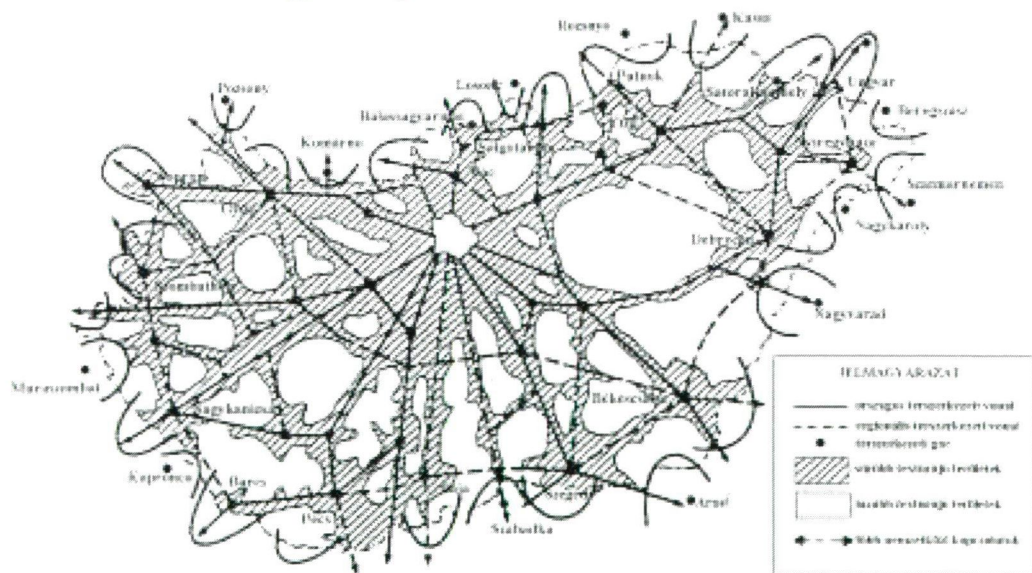
Forrás: Baranyi Béla (2007): A határmentiség dimenziói Magyarországon. Dialóg Campus Kiadó. 59. old.

A kettős perifériajelleg annyit jelentett, hogy egyfelől a korábbi országon belüli, úgy mond „mélységi” elhelyezkedésből egy – elválasztó szerepet betöltő – új politikai államhatár „szélére”, tehát valaminek a „végére” szorultak, másfelől pedig elveszítették egykori, a határ túloldalára szakadt térségi vonzasközpontjukat, ami újfent a perifériahelyzet akkumulációját idézte elő. Ezek a határ menti területek Trianon után kevésbé voltak képesek integrálódni az ország gazdasági életébe, nehezen tudtak – és tudnak – bekapcsolódni a területi munkamegosztásba, ma is alig van kapcsolatuk a szomszédos határrégiókkal, a határon túl fekvő jelentősebb városokkal, miközben a határrégiók között nagy fejlettségbeli különbségek alakulhatnak ki.⁷

A térszerkezeti és vonzaskörzeti kapcsolatokat illetően a trianoni békediktátum természetesen nemcsak magyarországi határ menti települések és városok életét érintette hátrányosan, hanem – mint a mellékelt ábra mutatja – az átvonások az új határokon kívül rekedt területek közeli településeinek a kapcsolatrendszerét is nehezítette és akadályozta (3. ábra).

Aligha szorul magyarázatra tehát, hogy a két világháború között a térségben egyre inkább megerősödött a határok elválasztó szerepe, jóllehet ezt valamelyest enyhítette az 1920–30-as években intézményes keretek között kiépült kishatárforgalom. A határ menti térségek helyzetét viszont mégis csak súlyosbította, hogy a magyar politikai vezetés ideiglenesnek tekintve a kialakult helyzetet, nem tett jelentős lépéseket a központ nélkül maradt periférikus területek felzárkóztatására. Ezen az állapoton a második világháború alatti területmódosítások sem változtattak, sőt a második világháború után a Szovjetunió megjelenése és befolyásának erősödése miatt a Kárpát-medencében, s a Magyarországot körülvevő szűkebb térségben a határok átjárhatósága még körülményesebb lett. Igen jellemző erre a helyzetre, hogy az ötvenes években a határforgalom a szomszédos országok lakosságainak arányához képest elenyésző volt. A néhány százezer határátlépő országosan ekkor még korántsem jelentette a kapcsolatok normalizálódását, amelynek kezdetéről csak a hatvanas években lehet beszélni. Egész Kelet- és Közép-Európa politikai kényszerpályára sodródása tehát súlyos következményekkel járt együtt a Kárpát-medence regionális fejlődési perspektívái szempontjából is. Az államszocializmus időszakában hovatovább még nehezebbé és körülményesebbé vált a határok ellenkező oldalain fekvő, a korábbi évszázadokban egységesen fejlődött térségek egyes részeinek a kapcsolatfelvétele.⁸

3. ábra. Magyarország térszerkezete és a határ menti átvonzások

Forrás: Tóth J. (1996, 41. old.) ábrája nyomán részben újraszerkesztve

Természetes, hogy a hidegháborús politika nyomán a „vasfüggöny” szerepét betöltő magyar–osztrák államhatár szigorú zártságán a második világháború utáni évtizedek hosszú ideig semmit sem változtattak. Az viszont már sokkal nehezebben magyarázható, hogy a szovjet blokk „szövetséges” országai közötti államhatárok zártsága is hosszú ideig alig-alig enyhült, sőt a Szovjetunió befolyásának erősödésével a térségben a határok átjárhatósága átmenetileg még nehezkesebbé vált. Az is kellően figyelemre méltó – bár az adott helyzetben érthető – jelenség volt, hogy a 1940-es évek végére a szocialista blokk kialakulásával, s többek között a KGST létrejöttével (1949) után az együttműködő tagállamok sokkal intenzívebb kereskedelmet folytattak és szorosabb kapcsolatban álltak magával a Szovjetunióval, mint egymással, ami szintén hozzájárult az államhatárok menti izoláció fokozódásához. Ám a legnehezebben átjárható határ még így is a magyar–szovjet (ma ukrán) határ-

szakasz volt. Kishatárforgalom hiányában működött ugyan a már említett „egyszerűsített átkelés” intézménye, de a határ menti lakosok mozgását szolgáló, úgymond könnyített határátlépési engedélyt is nehezen lehetett megszerezni, azt csak annak állították ki, aki nyomós indokot tudott felsorakoztatni (pl. közeli hozzátartozó halála, súlyos betegsége stb.). A hivatalos határ menti kapcsolatok pedig ekkoriban csak szigorúan ellenőrzött keretek között zajló, protokolláris együttműködések lehettek. A deklarációk szintjén formálisan szívélyes, baráti, sőt „testvéri viszony” ellenére a határok elválasztó szerepe Magyarországon minden viszonylatban erősödött és állandósult.⁹

A határ közeli területek fejlesztése lelassult, ad abszurdum még az államhatárok megközelítése is nehézkessé vált. Valahogy úgy, ahogy ez a korábban Trianon után kialakult a Kárpát-medence utódállamai közötti kapcsolatokban. A térséget keresztül-kasul átszelő új politikai határok az országon belüli regionális kapcsolatokat jogi értelemben ugyan nemzetközivé tették, ám a Kárpát-medencében a szemben álló államok határai egyszersmind csonkolták is a kapcsolatrendszer bizonyos elemeit, így – a határ mindkét oldalán! – gátolták a társadalmi-gazdasági prosperitást szolgáló együttműködést és térkapcsolatokat. Ez a sajnálatosan általános és tartós helyzet legfeljebb csak ott változott, ahol a közvetlen közelben határátkelőhelyek üzemeltek és a területi relációk koncentráálódtak, fejlődési energiákhoz juttatva az adott térséget.

A két világháború közötti időszak politikai szembenállása tehát kifejezetten gátolta a formáljogilag nemzetközi térséggé vált Kárpát-medencében a regionális fejlődés, a régióformálódás folyamatának a folytatását és kiteljesedését. Ezen a helyzeten Magyarország esetében sem a második világháború alatti ún. országgyarapítás néven ismert határmódosítások, de sem a későbbi változások különös módon az azonos politikai-ideológiai, gazdasági-társadalmi tömbhöz tartozás sem hoztak gyökeres változást hosszú ideig az államszocializmus időszakában.

Igen jellemző az államszocializmus időszakában a határ menti kapcsolatok alakulását meghatározó feltételrendszerekre, hogy még a magyar–szovjet (ma ukrán) határ a gazdasági, politikai és katonai szövetség ellenére is majdnem olyan zárt volt – főleg Kárpátalja kiemelt hadászati szerepköre miatt, különösen egyes időszakokban –, mint a magyar–osztrák vagy konfliktusos időben a magyar–jugoszláv határ. A határnál tulajdonképpen egyetlen határátkelő működött, Záhony, amely közúti, vasúti átkelő és egyben fontos átrakódó centrum volt kelet-nyugati irányba. De a „békésebbnek” tűnő magyar–román, s részben pedig az egykori magyar–csehszlovák határ mentén is voltaképp álságos helyzet alakult ki, hiszen a formalizáltan jó viszony mellett, a kisebbségi jogok folyamatos megsértése, a permanens ellenségeskedés hátráltatta a tartalmas együttműködést, s a magyarság nagyszámú jelenléte is – szemben az, elválasztó ám mégis pozitív szerepkörű határokkal – inkább a határ menti kooperációk gátjává vált, ahelyett, hogy a kapcsolatok szilárd alapja lett volna.

Kelet-Közép-Európában az 1990-es években bekövetkezett politikai fordulat új, kedvező távlatokat nyitott a Kárpát-medencében a regionális, térségi együttműködés számára. Rövid idő alatt rendkívül radikális változások játszódtak le. Az Európa keleti felében lezajlott rendszerváltások óta eltelt időben egy sor új ország határolja Magyarországot (Ukrajna, Szlovákia, Szlovénia, Horvátország, Szerbia) Az 1989-es forradalom után a határon átnyúló kapcsolatok szempontjából – ha lassan is – egyre kedvezőbb irányú folyamat bontakozott ki a magyar–román viszonylatban, s a „vasfüggöny” lebomlásával egyidejűleg gyökeres minőségi fordulat következett be a magyar–osztrák kapcsolatokban. Végül pedig a 2004. évi keleti bővítés során Magyarország, Szlovákia és Szlovénia felvétele az EU-ba, illetve a schengeni határőrizeti rend fokozatos bevezetése, valamint újabb országok, Ro-

mánia (2007), Horvátország (2013) új dimenzióit nyitotta, illetve nyitja meg a határmenti-ség és a határon átnyúló kapcsolatoknak a Kárpát-medencében.

A Kárpát-medencei regionális együttműködés számára az egészében véve kedvezőbb helyzetet teremtő változások felértékelték Magyarország térségi szerepkörét is. A politikai rendszerváltozás által teremtett helyzetben új lehetőségek és távlatok nyíltak Magyarország nemzetközi térszerkezeti kapcsolatrendszerének a fejlődése számára. Az ország úgyis, mint a Kárpát-medence centrális fekvésű és nyitott gazdaságú országa a határon átnyúló együttműködések szinte minden lehetséges formájában érdekelt. Beleértve ebbe az államhatárok által szabdaltnak, centrum-vonzáskörzet relációkon alapuló kistérségi együttműködések, akárcsak a nemzetközi regionális kooperációkat, vagy éppen a térség államainak – jelentőségében a Kárpát-medencén túlmutató – összehangolt fejlesztését is.

Magyarország nemzetközi térszerkezeti kapcsolatrendszerének a vizsgálata kapcsán négy fő, stratégiai fontosságú – amelyből kettő-három, esetenként átfedő – irány jelölhető meg az országnak a Kárpát-medencében betöltött központi fekvéséből adódóan. Az ország legfontosabb stratégiai kapcsolódási iránya a nyugati viszonylat, amely két nemzetközi regionális kapcsolatrendszeren keresztül funkcionál. Ebből az első az osztrák–szlovén–magyar határrégió, amely immár megfelelő szervezeti és intézményi keretben (pl. West/Nyugat-Pannónia Eurorégió) működik és amelyben Bécs az egész térség legfontosabb innovációs kapuja, közvetett hatása a Kárpát-medencén túlra is kiterjed, azon túl, hogy a Bécs–Pozsony–Győr–Sopron városi együttműködés és a Bécs–Budapest innovációs tengely révén térségi szerepköre egyre jelentősebb. A nyugati stratégiai kapcsolódási pont másik nemzetközi kapcsolatrendszere az osztrák–magyar–szlovén–horvát négyes határtérség, amely különösen a jövőben gyorsan növekvő jelentőségre tehet szert (egyik intézményi háttere az Alpok–Adria Munkaközösség).

Az északi stratégiai kapcsolódási pont a szlovák–magyar határrégió amelynek legfontosabb regionális kapcsolatrendszere – Pozsony révén – közös a béccsel, de a hosszú határ mentén a magyar főváros átvonzása jelentős a közép-szlovákiai térségre, de keletebbre a Miskolc–Kassa központokkal jellemezhető térség is fontos szerephez juthat a határon átnyúló kooperációkban. A magyar–szlovák határrégióban hat-hét nagy interregionális szervezet tevékenykedik, ám ebben a dimenzióban is célravezető lenne, hogy a nagyívű szervezeti rendszerek (eurorégiók) létrehozása mellett (és helyett) a kistérség–településközi érintkezések, vagy éppen a kapcsolódni kívánó városszövetségek is jöjjenek létre nagy számban és nagy aktivitással.

A kelet-magyarországi határtérséget magában foglaló keleti stratégiai kapcsolódási pont a szlovák–ukrán–román–magyar határrégiókra terjed ki, döntően város–város kapcsolatok, mindenképp a nagyközpontok (Debrecen, Nagyvárad, Nyíregyháza, Szatmárnémeti, Ungvár, Beregszász, Szeged, Arad, Temesvár) alapján. Ebben a regionális kapcsolatrendszerben törekszik fontos intézményi keretet betölteni több-kevesebb sikerrel az északkelet-magyarországi határvidéken a Kárpátok Eurorégió, míg délebbre a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió. Ezek tartalmasabb és hatékonyabb működésének is előfeltétele a kistérségi-, város- és településközi együttműködések fejlesztése. Az utóbbi egyben már magában foglalja a keleti-délkeleti magyar–román–szerb határok nemzetközi regionális kapcsolatrendszerét, távolabbról pedig kapcsolódik a magyar–horvát–szerb hármashatárt érintő, főként pedig a magyar–horvát viszonylatra is kiterjedő (Duna–Dráva–Száva Eurorégió) déli stratégiai kapcsolódási ponthoz, amely az adriai és a balkáni kapcsolatrendszer fejlesztése miatt is nagy fontossággal bír.¹⁰

Végül Magyarország jelenlegi keleti államhatárai mellett húzódó, a keleti stratégiai kapcsolódási irányhoz tartozó magyar–ukrán és magyar–román, az északi stratégiai kapcsolódási irányon belül a keleti magyar–szlovák és jórészt a déli stratégiai kapcsolódási

irány, a magyar–román–szerb, illetve a magyar–horvát–szerb hármashatárt felölelő határ-régiók közös jellemzője a perifériajelleg dominanciája, annak minden gazdasági-társadalmi-kulturális hátrányával együtt. A keleti irányú együttműködés szempontjából a jövőben olyannyira fontos magyar–román, magyar–ukrán, az Északkelet-Magyarországot övező magyar–szlovák, részben pedig a délkelet és a délnyugat-magyarországi magyar–szerb és magyar–horvát határvidék, az öröklött történeti-etnikai problémákon túl, nem utolsósorban Trianon következményeként, a gazdasági térszerkezet szétesése miatt ma is túlnyomórészt peremterületeket, jelentős mértékben periférikus, elmaradott területet foglal magában a határok mindkét oldalán. Ez az elmúlt évtizedekben inkább erősödő, mintsem gyengülő halmozottan hátrányos helyzet a magyar–ukrán és az északkelet-magyarországi magyar–szlovák, valamint magyar–román viszonylatban súlyosabb, az északnyugat-magyarországi magyar–szlovák és délkelet-alföldi magyar–román határ menti térségekben kevésbé súlyos gond, magyar–osztrák és magyar–szlovén határ-régiókban pedig már teljesen elhanyagolható kérdés a perifériaprobléma. Magyarország keleti határait egészében véve azonban az ukrán határszakasz hordozza magában a peremvidéki, elzárt térség tragikus elmaradottságát, míg a román határszakasz lényegében annak a nagyrégióknak, az Alföldnek a sajátosságait tükrözi, amelyet határol, de a kevésbé domináns perifériajelleg létrejöttében az Alföld gazdasági problémáin túl mégiscsak fontos szerephez jutott a határmentiség.¹¹

3. A határok elválasztó és összekapcsoló szerepének alakulása

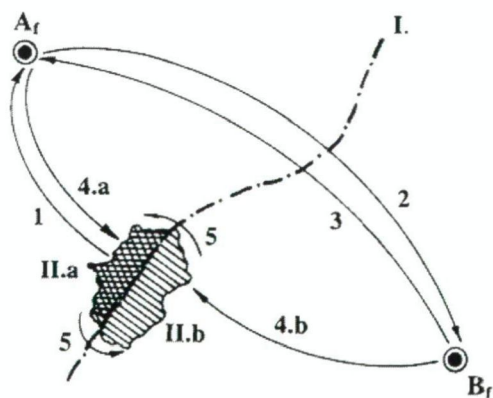
A határok és a határmentiség szerepének és funkcióinak vizsgálatára vonatkozóan ma már gazdag szakirodalom áll rendelkezésre Magyarországon is. A különféle megközelítésekben meglehetősen általános és kellő hangsúllyal nyomatékosított álláspont szerint a határ egyidejűleg kettős funkciót tölt be, miután az államhatárok egyszerre eltérő struktúrákat választanak el egymástól, illetve eltérő jellegű területek között teremtenek összeköttetést.

Meglehetősen egyöntetű a vélemény a hazai szakmai berkekben is, hogy Magyarországon az államhatárok egyik fontos sajátossága régtől fogva – elsősorban pedig az 1920-as trianoni döntést követően –, hogy az államhatárok történetét ugyancsak végigkíséri az elválasztás–összekötés kettőssége, miután területi egységeket, kultúrákat, nemzeteket, gazdaságokat választanak szét, a közös érdekek mentén összefogást szorgalmazva új, addig kevésbé ismert lehetőségeket megnyitva egyszersmind határon átnyúló összeköttetést és kapcsolatokat is biztosítanak az államhatárok mentén érintkező területek között. Ez a kettősség más-más hangsúllyal ma is jellemzi a Magyarországot övező egyes határszakaszokat, azzal a lényeges és tendenciaszerűen erősödő különbséggel, hogy az 1989/90-ben lezajlott rendszerváltás, majd 2004-ben az Európai Unióhoz történt csatlakozás, 2007. december 21-én elnyert teljes jogú Schengentagság nyomán az államhatár mint térelem funkcióját tekintve, Magyarország esetében – kivéve talán ma még a 137 kilométer magyar–ukrán határszakaszt – az elválasztó, gát (barrier) jelleg helyett egyre inkább az összekapcsoló (kontaktuszóna) funkció erősödött fel.¹²

Az államhatárok elválasztó, gát- (barrier) jellegű funkciói hosszú évtizedeken keresztül, sőt rövidebb-hosszabb időszakokban kizárólagos jelleggel, valóságos falként érvényesültek a Trianont követő hét évtizedben, egészen az 1989/90-es kelet-közép-európai rendszerváltásig, illetőleg 1991-ig a Szovjetunió felbomlásáig és a független Ukrajna létrejöttéig. A határok elválasztó szerepe – eltérő hangsúlyokkal ugyan – a volt szocialista blokk államhatárai mentén, nyugatról pedig a keleti és a nyugati tömböket elválasztó magyar–osztrák államhatár mentén egyaránt jelen volt. A rendszerváltó évtizedtől bekövetkezett változások rányomták a bélyegüket a határon átnyúló kapcsolatok alakulására, tartalmára és minőségére, főként pedig enyhítették az államhatárok elválasztó funkcióit.

Az évszázadok óta szoros kapcsolatban álló szomszédos területek és települések csak igen nehézkes és bonyolult módon – felsőbb szintű országos párt és kormányzati szervek engedélyével léphettek csak kapcsolatba egymással –, mégha pusztán kulturális kapcsolatok kiépítéséről volt is szó. Az együttműködések többnyire szigorú „forgatókönyvek” szerint születtek. Az elmondottak miatt az államszocializmus időszakában a kevés számú határ menti kapcsolat szinte minden „testvéri” szocialista ország viszonylatában is a következő modell szerint működött (4. ábra). Valamelyik határ menti megye, város vagy egyéb település vezetői elhatározták, hogy a határ túloldalán lévő megyével, várossal, falusi településsel testvértelepülési, kulturális, sport vagy egyéb kapcsolatot kívánnak kiépíteni, szándékukat először saját országuk központi párt és kormányzati fórumai elé terjesztették. Amennyiben a központi hatalmi szervek jónak tartották a kezdeményezést, akkor diplomáciai úton felkeresték a szomszéd ország párt és kormányzati vezetését a kapcsolatfelvétel ügyében. Ha ők is úgy gondolták, hogy támogatandó a kezdeményezés, akkor a szomszédos állam vezető szerveinek értesítés után a saját megyéjük, városuk vezetőinek is megadták az engedélyt a kapcsolatfelvételre. Mikor az érintett megyék, városok a határ mindkét oldalán megkapták az engedélyt a központtól, nagy protokolláris procedúrával kezdetét vehette a testvérmegyei, testvérvárosi kapcsolatok kiépítése. Ezek azonban mindvégig erősen függtek a két állam viszonyától, gyakran megtörtént a kapcsolatok szüneteltetése, letiltása, miközben a kapcsolatfelvétel és -építés normális, az Európai Unióba tagországi viszonyában ma már szokványosnak tekinthető módja az érintkező határtérségek, régiók, kistérségek és/vagy települése szubszidiaritáson alapuló, közvetlen kapcsolattartása.¹³

4. ábra. A kapcsolattartás modellje erős, gátjellegű határoknál

Jelmagyarázat: I. országhatár; II.a „A” ország határ menti régiója; II.b „B” ország határ menti régiója; A_f „A” ország fővárosa; B_f „B” ország fővárosa; 1–4. a kapcsolatfelvétel lehetőségének lépései; 5. normális kapcsolattartás.

Forrás: Tóth J. (1996) 37. old.

Az 1980-as évek második felétől a Közép- és Kelet-Európában megindult politikai enyhülés, majd az államszocializmus látványos összeomlása megteremtette a határon átnyúló kapcsolatok fejlődésének esélyeit, jelentősen megváltoztatva többek között a határ menti kapcsolatok jellegét és minőségét. A határátkelés feltételei lényegesen egyszerűsödtek, mindenki kaphatott világútlevelet, új határátkelőhelyek létesültek, beindult a kishatárforgalom. Mindezek következtében a határon átnyúló együttműködés ügye is nagy lendületet kapott, mindenekelőtt a lakossági kapcsolatok indultak nagy fejlődésnek, miközben a gazdasági kooperációk csak mérsékelt ütemben bontakoztak ki. A hetvenes-nyolcvanas évektől ellent-

mondásosan alakuló, de mégis javuló határon átnyúló kapcsolatok az 1989/90-es rendszerváltást követően. Később az európai integráció, valamint a Schengen-folyamat kiteljesedése nyomán vettek gyökeres fordulatot. Ezek eredményeként az államhatárok mindegyike nyitottabbá vált, élénkültek a településközi, a lakossági, s valamelyest még a gazdasági kapcsolatok is, s mára valóságos paradigmaváltás zajlik a magyar határrégiók mindegyikében.

Az utóbb kifejtettek a legközvetlenebbül érintik a határon átnyúló együttműködés kérdését. Ami az együttműködés típusait illeti, azok szinte megszámlálhatatlan variációt foglalhatnak magukban az „államilag szervezett” határ menti kapcsolatoktól a sokrétű lakossági kapcsolatokon, a kulturális, társadalmi, a projektszintű és végül a különféle munkacsoportok között, regionális vagy nagyregionális (régiók, megyék) valamint városközi együttműködésekben át egészen az intézményesült interregionális együttműködések és határközi struktúrák (pl. munkaközösségi formák, eurorégiók stb.) létrejöttéig. Az együttműködési formák tényleges tartalmát az államhatárok és határrégiók zártságának vagy éppen a nyitottságának a különböző fokozatai határozzák meg. Nyilvánvaló, hogy a legmagasabb és legteljesebb együttműködések a teljesen nyitott, például az Európai Unió, ún. schengeni belső határai mentén formálódó, a határok két oldalán elhelyezkedő térségek és települések interaktív együttműködésén alapuló határrégiókban valósulhatnak meg a leghatékonyabban. Éppen ezért az államhatárok elválasztó szerepének csökkenése és a határ menti térségek fejlődési lehetőségei szoros kölcsönhatásban állnak egymással. Ez az egymásra hatás szerencsés esetben olyan interaktív határrégiót alakíthat ki, amely a korábban elválasztott határ menti területekhez képest merőben új minőséget képvisel. Az így létrejövő új entitás megteremti saját határokra átnyúló infrastruktúráját, közös érdekeltségeit, s nem utolsósorban a közös identitást. Ebben az esetben a két (vagy több) határtérség endogén fejlődési erőforrásai az eltérő rendszerek találkozásából származó előnyei összeadódnak, s a határ menti helyzet önmagában is fontos növekedési erőforrássá válhatnak.¹⁴

Ennek a folyamatnak lehetnek tanúi az Európai Unió belső határai mentén gazdaságilag fejlett határ menti területek, ahol az együttműködés legmagasabb minőségben és a legteljesebb tartalommal valósult meg, s a gazdasági-társadalmi kohézió igen szilárd. A határon átnyúló kapcsolatokban manapság zajló paradigmaváltás mélyebb lényege éppen a határrégiók újfajta értelmezésében és gyakorlatában rejlik, ami az együttműködő különféle határközi struktúrák és szereplők közötti aktív és komplex viszonyrendszert jelenítik meg. Erre a sokféle felfogás közül a határrégióknak, illetve a határon átnyúló régióknak az a definíciója a legalkalmasabb, amely már sokkal inkább az együttműködés aktív dimenzióit hangsúlyozza, amikor úgy fogalmaz, hogy a „...transznacionális interakció szomszédos régiók és szereplőik között egy közös élettér megőrzése, irányítása és fejlesztése érdekében.”¹⁵ Ebből következik az is, hogy mint határon átnyúló együttműködést magába foglaló kategóriát, a transznacionális regionalizmust Schmitt-Egner szomszédos vagy nem szomszédos régiók és szereplőik – nemzetállamok közvetítése nélküli – határon átnyúló interakciójaként határozza meg.

4. Trianon mérlegen – egy lehetséges megoldás

Közel egy évszázad múltán is elmondható, hogy a trianoni döntés következtében meghúzott államhatárok soha nem tapasztalt nehézségek elé állították az országot és a magyarságot. Az új határok jelentős része a korábbiakkal ellentétben mesterséges és önkényes jellegű volt, s a határok túloldalán, azokkal párhuzamosan nemcsak összefüggő magyar nemzeti-ségű területsáv keletkezett, hanem problémák egész sokasága, amely magában foglalta a gazdasági, az infrastrukturális, a közigazgatási, a rokoni és egyéb kapcsolatok megromlá-

sát, szétszakadását, mind a mai napig szinte jóvátehetetlenül megterhelve a határ menti együttműködést és a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztését.

A korábban kiépült és szervesen összetartozó térszerkezet széttöredezésén túl, a két világháború között Magyarország és szomszédai szembenállása a formálójogilag nemzetközi térséggé vált Kárpát-medencében megakasztotta az ún. utódállamok regionális fejlődését és már beindult régióformálódás folyamatát, s távolról sem kedvezett az államhatárokon túlnyúló interregionális együttműködéseknek, de a lakossági és interetnikus kapcsolatoknak sem. A határmentiség és a határon átívelő együttműködések akkoriban inkább csak a közvetlenül érintkező szomszédos határtérségek egyszerű kapcsolatait, nem pedig az interaktív gazdasági-társadalmi viszonyrendszert feltételező sokoldalú együttműködését jelentette a határok két oldalán élők között.

A Trianon utáni Magyarország összességében a kényszer szülte körülmények közepette is képes volt alkalmazkodni az új helyzethez, újrapozicionálni és kvázi a nulláról indulva megszervezni a határőrizet és -forgalom intézményi, illetve technikai kereteit, megteremtve a gazdasági és a lakossági kapcsolatok elemi feltételeit, később pedig a határ menti együttműködés éppen aktuális teendőit, legalábbis a kapcsolattartás legszükségesebb szintjein. Nem volt képes azonban megoldani a határmentiség és/vagy határrégiók dilemmáját a határtérségek együttműködésében. Ez nemcsak rajta és szomszédain, hanem a történelmi körülmények kedvezőtlen alakulásán is múltott. Arra, hogy a határon átnyúló együttműködés ne egyszerűen csak „határmentiséget”, az államhatárok szomszédos oldalain fekvő és érintkező térségek, települések és egyéb aktorok formális együttműködését, hanem transznacionális interakciót jelentsen szomszédos régiók és térségi-települési szereplők között, még évtizedeket kellett várni az integrálódó közös Európában. Ezt a határok nélküli együttműködés irányába mutató folyamatot nevezik manapság paradigmaváltásnak.

Az európai közösség országaiban zajló, a határon átnyúló kapcsolatok tartalmában és minőségében egyre erőteljesebben megmutatkozó paradigmaváltás, más szóval az interregionális együttműködés új típusú intézményi struktúrái nemcsak a külső perifériák felszámolásához, az elmaradott határrégiók felzárkóztatásához és a kohéziós folyamatok elmélyítéséhez jelenthetnek hatékony hozzájárulást Kelet-Közép-Európa rendszerváltó országában, hanem a határok nélküli együttműködés erősítéséhez, távlatilag pedig a „határok nélküli Európa” gondolatának megvalósításához is. A tagországok és a csatlakozásra váró országok számára a határmentiség új dimenziói elsősorban a kisebb léptékű és közvetlenebb bi- és trilaterális együttműködések, város–város, kistérség–kistérség, településszövetségi kapcsolatok, valamint a közelmúltban új jogintézményként 2006-ban Európa szerte létrejött European Grouping of Territorial Cooperation (EGTC) határközi szervezetek, kvázi „mini-eurorégiók” erősödését jelentik, mindenekelőtt a schengeni belső határok mentén.

A területfejlesztési tevékenységek teljes körét érintő új típusú együttműködések, az Európai Területi Együttműködési Csoportosulások (EGTC), vagy újabb megnevezéssel Európai Területi Társulások (ETT) jogi kereteinek megjelenésével egyidőben pedig fokozatosan erősödnek a tagállamok regionális és helyi szervezeti keretei közti új típusú közös tevékenységek a határtérségekben, amelyekből néhány év eltelt után is mára már mintegy tizenöt található Magyarországon trianoni határait övező határrégiókban. Kivételes jelentősége ennek az intézményesülési folyamatnak elsősorban abban rejlik, hogy az EGTC-k olyan új típusú jogi személyiséggel rendelkező intézményi formák, amelyek az érintett határrégióban együttműködő települések, különböző szintű önkormányzatok, kistérségek, állami intézmények, mikrorégiók, gazdasági szervezetek közvetlen és önkéntes államközi szerződések nélkül is teljes jogképességgel rendelkeznek, kvázi határon átnyúló megyék, hatósági jogkörök nélkül.¹⁶

Az új típusú határközi intézményi struktúrák kiépülése, interregionális szerepük és funkciójuk erősödése végső soron a határ menti kapcsolatokban Európa-szerre zajló paradigmaváltás lényegét érintik. A határon átnyúló együttműködés új intézményi kereteinek

az átalakulása szempontjából döntő jelentőségű változás fejeződik ki többek között abban, hogy a korábbi nagy ívű határközi szervezeti rendszerek helyett vagy keretei között (pl. Kárpátok Eurorégió, Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió) a határon átnyúló régiók kapcsolatrendszerében újabban felértékelődtek és formálódnak az együttműködés kisebb léptékű, közvetlenebb, konkrétabb és hatékonyabb kapcsolatokat biztosító új típusú, ún. mini-eurorégiós intézményi formák. Ilyenek például az Európai Területi Együttműködési Csoportosulások (EGTC-k) is, amelyek feltételrendszere potenciálisan már a magyar–szerb határ régióban is körvonalazódik. Kivételes jelentősége ennek az intézményesülési folyamatnak elsősorban abban rejlik, hogy az EGTC-k olyan új típusú jogi személyiséggel rendelkező intézményi formák, amelyek az érintett határ régióban együttműködő települések, különböző szintű önkormányzatok, kistérségek, állami intézmények, mikrorégiók, gazdasági szervezetek közvetlen és önkéntes államközi szerződések nélkül is teljes jogképességgel rendelkeznek, s ezzel mintegy felülírják az államhatárok erős elválasztó szerepét, mi több megteremtik a határtérségek valóságos határ régiókként való működésének a feltételeit.

Nyilvánvaló tehát, hogy egy ilyen meglévő vagy éppen szerveződő (potenciális) szervezeti keretek között valós sikerrel kecsegtethet a „határok nélküli” kapcsolatok ügye. Magyarország és a belső schengeni határok mellett elhelyezkedő szomszédai esetében, a határon átnyúló kapcsolatokban bekövetkezett nyilvánvaló paradigmaváltás miatt a határ régiók és a határon átnyúló együttműködések elősegíthetik a határtérségek közötti összekötő (hid-) szerep erősödését, a korábbi gazdasági és infrastrukturális térszerkezeti és egyéb integrációs kapcsolatok, hálózati rendszerek újjászerveződését, optimális esetben erősítve ezzel az egész Kárpát-medence társadalmi-gazdasági kohézióját. Ez lehetne az egyetlen jó válasz a Trianon által előidézett dilemmák megnyugtató megoldására a Kárpát-medence országainak határokon átvívelő kapcsolataiban.

JEGYZETEK

1. Lásd erről részletesebben: Baranyi Béla (2007): A határmentiség dimenziói. 2. jav. bőv. kiad. Budapest–Pécs. Dialóg Campus Kiadó, 49–76. pp.; Trianon történeti előzményeit tárja fel hiánypótló munkájában Gulyás László (2012): Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690–1914. Budapest, Kárpátia Stúdió. A trianoni határok hatását a régiókra lásd Gulyás L. (2005/a): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest; Gulyás L. (2005/b): A versaillesi békerendszer hatása a Kárpát-medence régióira. In: Glück Róbert, Gyimesi Gergely (szerk.): Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs 2005. 17–25. pp.
2. Hajdú Zoltán (2001): Magyarország közigazgatási földrajza. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 334 old.
3. A rendelkezésre álló keretek között természetesen nincs lehetőség az egyes korszakok részletes bemutatására, hiszen azok mindegyike akár egy-egy nagyobb lélegzetű tanulmány megírására is alapot szolgáltathatna. Szem előtt tartva azonban a folyóiratszám tematikus jellegét, következőképpen a szerkesztés tartalmi és terjedelmi elvárásait, a tanulmány ezúttal csupán a trianoni békeszerződés közvetlen és hosszú távú következményei szemszögéből elemzi az egyes korszakok sajátosságait témaspecifikus megközelítésben, szükség szerint a téma általános összefüggéseire koncentrálna, a választott kérdéskör sajátosságait a korszakokon átvívelő dimenziókban tárgyalva a tanulmány.
4. A tanulmány címében jelzett kérdésekkel témaspecifikus összefüggésekben foglalkozó és gyakrabban hivatkozott munkák többek között: Ruttkay Éva (1995): Határok, határmentiség, regionális politika. – Comitatus, 12. sz. 23–35. old.; Tóth József–Golobics Pál (1996): Régiók és interregionális kapcsolatok a Kárpát-medencében. In: A Kárpát-medence történeti földrajza. Szerk.: Frisnyák Sándor. Nyíregyháza, MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete és a Bessenyei György Tanárképző

- Főiskola Földrajzi Tanszék. 107–119. old.; Tóth József (1996): A Kárpát-medence és a nemzetközi regionális együttműködés. In: Pál Ágnes–Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): Határon innen – határon túl. Szeged, JATE Gazdasági Földrajzi Tanszék, JGYFT Földrajzi Tanszék. 27–43. old.; Tóth József (1997): Régiók a Kárpát-medencében. In: Pap Norbert–Tóth József (szerk.): Európa politikai földrajza. Pécs, JPTE Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék, JPTE TK Kiadói Iroda. 223–236. old.; Golobics Pál – Tóth József (1999): A nemzetközi regionális együttműködés és Magyarország térszerkezete. In: Tóth József – Wilhelm Zoltán (szerk.): Változó környezetünk. Tiszteletkötet Fodor István professzor úr 60. születésnapjára. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem TTK Földrajzi Intézet, MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet. 7–22. old.; Rechnitzer János (1999a): Országhatár menti együttműködések, mint a területfejlesztés új stratégiai irányai. In: Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): Határok és régiók. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged 1999. november 29–30. Szeged, SZTE Természettudományi Kar Gazdaság és Társadalomföldrajz Tanszék. 7–23. old.; Rechnitzer János (1999b): Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon. In: Nári Márta–Rechnitzer János (szerk.): Elválaszt és összeköt – a határ. Társadalmi-gazdasági változások az osztrák–magyar határ menti térségekben. Pécs–Győr, MTA Regionális Kutatások Központja. 9–72. old.
5. Sallai János (2002): Határkapcsolat, kishatárforgalom Magyarország északkeleti határai mentén. Debrecen, DE Néprajzi Tanszék. Idézi: Baranyi B. (2007): i. m. 57. old.
 6. Majdán János (1996): Vasutak a határ két oldalán. In: Pál Á., Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): Határon innen – határon túl. i. m. 251–274. old.; Majdán János (2002): A vasút szerepe a határok kialakulásában. In: Pásztor Cecília (szerk.): „...ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Balassagyarmat–Várpalota, Nógrád Megyei Levéltár. 100–115. old.; Palotás Zoltán (é. n.): A békeszerződések katasztrofális következményei. Szenci Molnár Társaság. 206 old.
 7. Ruttkay Éva (1995): i. m. 23–35. old.; Baranyi Béla (2004): Gondolatok a perifériaképződés történeti előzményeiről és következményeiről. Tér és Társadalom, 2. sz. 1–21. old.; Baranyi Béla (2013): Új kihívások egy kisváros interregionális kapcsolatában a magyar–román határszélen: Létavértesi esettanulmány. Közép-Európai Közlemények. 1–2. sz. 253–254. old.
 8. Tóth József (1996): i. m. 27–43. old.
 9. Baranyi Béla (2007): i. m. 60–61. old.
 10. Rechnitzer János (1999a): i. m. 7–23. old.; Baranyi Béla (2007): i. m. 30–38. old.
 11. Ruttkay Éva (1995): i. m. 23–35. old.
 12. Nemes Nagy József (1998): Tér a társadalomkutatásban. Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület. (Ember, település, régió.) 140–141. old.
 13. Baranyi Béla (2007): i. m. 30–33. old.
 14. Hardi Tamás (2004): Az államhatárokon átnyúló régiók formálódása. – Magyar Tudomány, 9. sz. 991–1001. old. Konkrét példaként lásd Gulyás László (2004): A Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió rövid története 1997–2004. Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében. 2004. évi Évkönyv. Szeged. 2004. 5–14. pp.
 15. Schmitt-Egner Peter funkcionális megközelítésben készült definícióját idézi: Baranyi Béla (2007): i. m. 38. old.
 16. Baranyi Béla (2009): Paradigmaváltás a határon átnyúló kapcsolatokban. Tér és Társadalom, 2. sz. 25–43. old.; Soós Edit–Fejes Zsuzsanna (2009): Határon átnyúló együttműködések Magyarországon. Pólay Elemér Alapítvány. 260 old.; Baranyi Béla (2010): Új helyzetben – paradigmaváltás a határon átnyúló kapcsolatokban. – Közép-Európai Közlemények. 1. sz. szám. 76–89. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Baranyi Béla (2004): Gondolatok a perifériaképződés történeti előzményeiről és következményeiről. – Tér és Társadalom, 2. sz. 1–21. old.
- Baranyi Béla (2007): A határmentiség dimenziói. 2. jav., bőv. kiad. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 318 old.
- Baranyi Béla (2009): Paradigmaváltás a határon átnyúló kapcsolatokban. Tér és Társadalom, 2. sz. 25–43. old.

- Baranyi Béla (2010): Új helyzetben – paradigmaváltás a határon átnyúló kapcsolatokban. – Közép-Európai Közlemények. 1. sz. 76–89. old.
- Baranyi Béla (2013): Új kihívások egy kisváros interregionális kapcsolatában a magyar–román határszélen: Létavértesi esettanulmány. Közép-Európai Közlemények. 1–2. 251–265. old.
- Golobics P.–Tóth J. (1999): A nemzetközi regionális együttműködés és Magyarország térszerkezete. In: Tóth József–Wilhelm Zoltán (szerk.): Változó környezetünk. Tiszteletkötet Fodor István professzor úr 60. születésnapjára. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem TTK Földrajzi Intézet, MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet. 7–22. old.
- Gulyás László (2004): A Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió rövid története 1997–2004. Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében. 2004. évi Évkönyv. Szeged. 5–14. pp.
- Gulyás László (2005/a): Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig. Hazai Térségfejlesztő Rt. Budapest.
- Gulyás László (2005/b): A versaillesi békerendszer hatása a Kárpát-medence régióira. In: Glück Róbert, Gyimesi Gergely (szerk.): Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs 2005. 17–25. pp.
- Gulyás László (2012): Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690–1914. Budapest, Kárpátia Stúdió.
- Hajdú Zoltán (2001): Magyarország közigazgatási földrajza. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 334 old.
- Hardi Tamás (2004): Az államhatárokon átnyúló régiók formálódása. – Magyar Tudomány, 9. sz. 991–1001. old.
- Majdán J. (1996): Vasutak a határ két oldalán. In: Pál Ágnes–Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): Határon innen – határon túl. Szeged, JATE Gazdasági Földrajzi Tanszék, JGYFT Földrajzi Tanszék. 251–274. old.
- Majdán J. (2002): A vasút szerepe a határok kialakulásában. In: Pásztor Cecília (szerk.): „... ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Balassagyarmat–Várpalota, Nógrád Megyei Levéltár. 100–115. old.
- Nemes Nagy József (1998): Tér a társadalomkutatásban. Budapest, Hilschler Rezső Szociálpolitikai Egyesület. (Ember, település, régió.) 261 old.
- Palotás Zoltán (é. n.): A békeszerződések katasztrofális következményei. Szenci Molnár Társaság. 206 old.
- Rechnitzer J. (1999a): Országhatár menti együttműködések, mint a területfejlesztés új stratégiai irányai. In: Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): Határok és régiók. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged, 1999. november 29–30. Szeged, SZTE Természettudományi Kar Gazdaság és Társadalomföldrajz Tanszék. 7–23. old.
- Rechnitzer J. (1999b): Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon. In: Nári Márta–Rechnitzer János (szerk.): Elválaszt és összeköt – a határ. Pécs–Győr, MTA Regionális Kutatások Központja. 9–72. old.
- Ruttkay Éva (1995): Határok, határmentiség, regionális politika. – Comitatus, 12. sz. 23–35. old.
- Sallai J. (2002): Határkapcsolat, kishatárforgalom Magyarország északkeleti határai mentén. Debrecen, DE Néprajzi Tanszék. Kézirat. 105 old.
- Soós Edit–Fejes Zsuzsanna (2009): Határon átnyúló együttműködések Magyarországon. Pólay Elemér Alapítvány. 260 old.
- Tóth J. (1996): A Kárpát-medence és a nemzetközi regionális együttműködés. In: Pál Ágnes–Szónokyné Ancsin Gabriella (szerk.): Határon innen – határon túl. Szeged, JATE Gazdasági Földrajzi Tanszék, JGYFT Földrajzi Tanszék. 27–43. old.
- Tóth J. (1997): Régiók a Kárpát-medencében. In: Pap Norbert–Tóth József (szerk.): Európa politikai földrajza. Pécs, JPTE Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék, JPTE TK Kiadói Iroda. 223–236. old.
- Tóth József–Golobics Pál (1996): Régiók és interregionális kapcsolatok a Kárpát-medencében. In: Frisnyák Sándor (szerk.): A Kárpát-medence történeti földrajza. Nyíregyháza, MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete és a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajzi Tanszék. 107–119. old.